

A háború metamorfózisa – Vietnam mint jelkép¹

A magamfajta irodalmár s afféle homo habilis, aki életének valamennyi mozzanatát, a találkozásokat, a szerelmeket, az utazásokat eszközként használja; a szemvillanások apró áramütéseit és a villámcsapások magasfeszültségét ugyanúgy szimbólummá földeli le. Évszázados tapasztalat, hogy az útra kelő önmaga irányába indul, és hogy a Másikat, az idegent fürkésző, aki – Adyval szólva – „Észak-fok, titok, idegenség, lidérces, messze fény”, saját lényegét akarja megérteni. Az imént említett szimbólum így voltaképpen nem más, mint a két ismeretlen világ, a sajátos és az idegen közös benső lényege, magházuk felbontása és kinyílása egymás felé. Az emberi megismerő tevékenység állandó oda-vissza csatolás, oszcilláló mozgás, nincs megnyugvás, sem olyan archimédeszi pont, ahonnan a világ sarkaiból kifordítható. A nyugati civilizáció is úgy ébredt öntudatra, hogy *felfedezett*, a távoli tájakon és idegen életmódokban kereste önmagát, miként az egyén is társában teljesedik ki, a költő műzsája és ihletadó élményei nélkül észrevétlen. Csakhogy a szubjektum eredendően morális természetű, s így kétféle útra léphet: megismerése lehet erőszakos, ha tárgyát asszimilálni kívánja, beolvasztani, bekebelezni, önmagával egyneművé, egylényegűvé változtatni. Ám fordulhat tárgyhöz kíváncsian, szelíden közel hajolva is, az elfogadás és az adakozás szándékával.

Ugye, ismerős ez a két viszony? Előbbi, az erőszakos, a voluntarista nem más, mint a háború. Háború a társsal, ahogy Szabó Lőrinc írja *Semmiért egészen* című versében: „Mint lámpa, ha lecsavarom, / Ne élj, mikor nem akarom.” Vagy háború a miénktől eltérő civilizációval, ami nemcsak a Másikat, az idegent sújtja és rombolja, hanem a sajátost is: aki háborút visel, hiába arat győzelmet, semmit sem tudhat meg önmagáról, sőt diadala csúcán veszíti el végképp az identitását. Egyetlen elmélet sem magyarázza, miért indít háborút valamely közösség; a materialista felfogás, hogy tudniillik nyersanyagokért és erőforrásokért, ugyanolyan hiányérzetet kelt bennünk, mint – mondjuk – a mitológiai, amely a trójai háború kitörését egy Heléna nevű asszony bájjaival indokolja. Számomra különben a mitikus megközelítés a hitelesebb, amelyik számol

Falusi Márton (1983) költő, a *Hitel* szépirodalmi szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Virágvasárnapi zsákbanfutás* (2012).

¹ Elhangzott két nyelven, magyarul és vietnamiul a Vietnam újraegyesítésének 38. évfordulóján megrendezett ünnepségen április 24-én.

a psziché mélységeivel és magasságaival, s nem a racionális történetíróké, akik a kauzalitást csupán természettudományos módszerekkel vizsgálják. Legalább ennyire bonyolult az önvédelem kérdése. Senkitől sem vitatható el a jog, hogy hazáját, közösségi identitását és személyes integritását védje, mégis csak ritkán válaszolhatunk meggyőződéssel arra, hogy ki az agresszor, „ki kezdte?”. Ezért is mondom, hogy a háború ontológiai probléma, a – folytonosan oda-vissza csatoló – megismerési folyamat hibás és ártalmas válfaja. Ebben az értelemben pedig a globalizációval esik azonos megítélés alá, mert mindkettő felszámol, megsemmisít, annulál. Nemcsak az uniformis fojtogatja az ént, de a hagyományok, a szokások és a viselkedésminták univerzálódása is. Például amikor ugyanazokkal a dögös csöcsökkel díszített, ízléstelen törülközőt árulják Hanoi-ban és Csíksomlyón, amint volt szerencsém kézzel foghatóan megtapasztalni, holott egyik mentális környezetnek sem sajátja. Az erőszakos asszimiláció beolvaszt, ezzel megszünteti az asszimilálót és az asszimiláltat egyaránt, míg a békés összeolvadás mindkét felet gazdagíthatja, miként az számos európai nemzet kialakulásában tetten érhető.

De vessünk egy pillantást a megismerés másik típusára, melyet a kíváncsiság és a szelídség jellemez! Ez nem más, mint a kultúra. Stephen Sossaman, amikor a veterán amerikai költők műveit vizsgálja, hogy azok miként ábrázolják a vietnami háborút, egyesek így fogalmaz: „az amerikai veteránok valószínűleg sohasem tudják megfelelően értékelni a vietnamiak élményeit a háborúról; ha kellően érzékenyek lettünk volna a kultúrájuk iránt, a háború jelentős mértékben meg sem történhetett volna”. A ma alkotó értelmiségi középgeneráció számára Vietnam neve összeforrt a vietnami háborúval, a kortárs művészetben pedig a háború szimbóluma Vietnam lett. Mindeközben azonban az uralkodó társadalomfilozófiák tagadják, hogy a megismerés morális természetű volna, a történelmet – Hayden White nyomán – versengő elbeszélések sorozatának látják, eloldják az igazság fogalmától, s ekként nem tesznek különbséget a megismerés erőszakos és kulturális változatai között sem. A relativista morálfilozófiai megfontolások esztétikai vetülete, hogy a globális szórakoztatóipar, amelyben nincs a megismerésnek alanya és tárgya, csupán a piac termelőjét és fogyasztóját kelti életre, megfertőzi a kultúrát, így azt is az erőszakos megismerés uralja – a kölcsönösség és a szolidaritás helyett. Ezt a jelenséget joggal nevezhetjük a háború metamorfózisának. A háború szórakoztató médiaesemény; a mediatizált társadalmat pedig a reklámok, a színlelt vetélkedő márkajelzések háborús pszichózisban tartják.

Kulturális szempontból mind a mai napig a vietnami háború hatása alatt állunk, hiszen – metafizikai dimenzióban – amit a *katonák* kezdtek el, azt a *fogyasztók* viszik véghez. Mondhatnánk ugyanezt élesebben is: amit *elődeink*, a katonák kezdtek el, azt *mi*, a fogyasztók visszük véghez. Aki nem fogja fel a vietnami háború értelmét, az nem fogja megérteni önmagát sem. Adorno tévedése komoly következményekkel járt. Neki tulajdonítható az a formula, hogy Auschwitz után nem lehet verset írni, amelynek éppen az ellenkezője igaz: az erőszak, a háborús pszichózis és a szórakozás kultusza ellen nincs más eszközünk, mint a kultúra. Bizony, a naiv módon pacifista mozgalmak és filozófiai doktrínák hitszónokai legmerészebb álmukban sem sejtették, hogy megbízhatónak tűnő fegyverük, a média és a tömegkommunikáció – a posztmodern „nyilvánosság” – idővel ellenük is bevethető; sőt korszerű prototípusa a fejükben háborús logikát forgatók hasznára válik pusztítóvá.

Phan Huy Duong novellájában – amely *A tábornok nyugdíjba megy* című antológiában jelent meg magyarul is – a vietnami származású, de életét Párizsban leélő férfi

haldoklása idején össze-vissza beszél. Azaz mégsem össze-vissza, csak a családjának ismeretlen nyelven, mert mint kiderül: vietnamiul. Szerettei a férfi halálának küszöbén eszmélnek rá, hogy félig öntudatlanul motyogott szavainak megfejtése nélkül úgy halna meg, mintha nem ismerték volna igazán. Etimológiai okfejtések révén azonban nemcsak egy titokzatos múltú ember személyisége világosodik meg, hanem – attól elválaszthatatlanul – egy nép története is, amely etnikailag és kulturálisan is rendkívül kevert, sokszínű, emiatt egyszerre szívós és veszélyeztetett. A férfit gyermekként a háború borzalmaiból mentették ki, amit mégis túlélte benne a kultúra, az anyanyelv: az eszköz a valódi megismeréshez. E beszédhelyzetet nekünk, magyaroknak nem szükséges bemutatni, hiszen a novella Vörösmarty *Szózatának* vérrokona. A kényszerűen elfranciásodott férfi halálos ágya a nemzethalál szimbóluma, *a sír, hol nemzet sülyyed el*. Írásos emlékre bukkan a család, de a vietnami írásbeliség kezdetben kínai, később jezsuita hatásra alakul ki; ezért az archaikus emlékezetet a kimondott szavak, a beszéd őrzi, a beszélőt viszont idegen földbe hantolják olyanok, akik idegen nyelven éreznek. Talán így enyészik el, megy veszendőbe egy kulturális hagyomány.

Vietnamban személyesen is találkozhattam, beszélgethettem az egyik leghíresebb veterán költővel, Kevin Bowennel. Ő az a poéta, akinek verseiben a vietnami háború példás módon nemesedik szimbólummá; ám nemcsak verseiben: évről évre végigjárja biciklijén azokat a falvakat, ahol katonai szolgálatot teljesített. Elképzelem az ütött-kopott bringán kerekező, átizzadt trikójú férfit, amint a termékeny rizsföldeken a bombatölcsérek eltűnt nyomait kutatja. Kötetének címe is árulkodó: *Kosárlabdázni a vietkonggal*. Bowen nemcsak penitenciáját lerovó zarándok, de áldozat is, a kosárlabdázás pedig csapatsport, ahol az ellenféllel mérkőzve, az ő mozdulatait kiismerve tud meg önmagáról is valami fontosat a játékos. Bowen verséből idézek: „Szemében fény gyúl, ahogy néz / a fametszeten át. / Megköszönöm neki, kelleni fog ez a kalap, / árnyának hús kúpja.” A jellegzetes kalapforma kontúrja mint jelkép rajzolódik egy történet köré, benne mindaz a tapasztalat összegezhető, amit a költői én, a valóságos veterán alteregója, személyiségébe illesztett. Jean Elshtain az alábbiakban foglalta össze ezt az élményt: „Vietnamot éppen most alkotják újjá mint az egyetemes áldozattá válás történetét – a vietnamiak általunk; katonáink a háború által és általunk, mikor nem üdvözöltük őket idehaza; nemzetünk a háború által; a feleségek és barátnők a zavart veteránok által; az ápolónők a háború által és azáltal váltak áldozattá, hogy később nem ismerték el áldozattá válásukat sem.”

De miben is áll az előbb említett háború metamorfózisa? Hogyan él tovább bennünk a vietnami háború, akik nem vagyunk sem veteránok, sem szenvedő családtagok, sem amerikaiak? A választ az irodalom tartogatja számunkra mint a kollektív emlékezet múlthatatlan lenyomata. „Mondják, a Léda párizsi kalapja árnyékot vetett agyára” – Nagy László versmondata ötlik föl Kevin Bowen olvasásakor. A magyar költő Ady „föltámasztásán” szorgoskodott a szellemi régiókban, mikor ezt papírra vetette, az amerikai pedig mindnyájunknak hozzáférhetővé tette a Másik megismerésének szelíd, puhatólózó és elfogadó folyamatát; a bombázás helyett a kosárlabdázását. Vajon a vietnami kalap „árnyának hús kúpja” vetül-e belülről elménkre? A novellaantológiában szerepel Nguyen Quang Thieu *Két asszony* című remekműve is. Két fiatalasszony sóvárogva, később, öregségükre testben-léleken elsorvadva várják haza férjeiket, beteljesületlen szerelmük férfiai, a háborúból. A léthelyzet abszurd, négy személytelenül általános figura balladisztikus – Ionesco vagy Harold Pinter tollára kíváncsozó – története. Mindig

annak a férje tér haza rövid eltávozásra a seregből, aki nem tartózkodik otthon, így a végtelenségig hűségese önmegtartóztatás lassacsckán eszelős szertartásrenddé kérgesedik. A személyes létezés idősíkjá nem érintkezik a történelmivel, sőt a másik személyével sem. A hétköznapi élet banális cselekvéssorai úgy mitizálódnak, hogy kiesnek a történelemből, nem részesülnek belőle, nem alakítják. Közép-európai valóságunkra döbbenhetünk rá. Minket is éppúgy tett kiszolgáltatottá a háború, mint a globális szórakoztatóipar.

Anne Michaels a vietnami háborúról elmélkedve egyetemes érvényű megállapítást tesz: „A történelem erkölcs nélküli: az események bekövetkeztek. Ám az emlékezés morális [természetű]; amire tudatunk emlékezik, az nem más, mint amire a lelkiismeretünk emlékezik.” Az emlékezet ennek alapján – tehetjük hozzá – a megismerés nem erőszakos, hanem kulturális válfaja; ily módon az irodalomból nyerhető ki. A történelem: sors, sodródás a véletlenbe, üres tér, horror vacui, amely beszippant. Az emlékezet azonban maga a szabadság, választás a narratívák közül, elköteleződés, helytállás. Vagyis morális természetű megismerés. Az emlékezés annak az értékes világnak a megteremtése, amelyikben élni szeretnénk.

Emlékezzünk hát, és – ami ugyanazt jelenti – váljunk a *Másik olvasójává!*

Tatu (nemez, kő, 1994)

